

(Əvvəlki ötən saylarımızda)

Daş pirlirnin əsasən uşağı olmayan qadınlar gedir və burada qurban qoy-maqla pirdən uşağ istəyirlər. Qadınlar ocaqda öz bədənlerini pir hesab edilən daşa stürür, yaxud ortasında dəyişən olan daşın içərisində sürünərək keçirlər. Buradan aydın olur ki, uşağı qadınlara daş verir. Lakin etnokulturoloji düşüncə sistemində əski daşəcdad kultu ilə islami Allah düşüncəsi bir-birinə qovuşmuşdur. Əski daşa stürünmə, yaxud daşdan keçmə ritualı icra edən qadınlar eyni zamanda dua edib, Allahdan övlad diləyirlər. Ritualın əsas elementi qurbanıdır. Hökmən ya canlı, ya da cansız qurban verilməlidir. Daşəcdad verilməsi qurbanın müqabilində dilək sahibinin arzusunda reaksiya verir.

Qurban bayramının mənəvi vəhdət modeli kimi etnokulturoloji sistemdə

Sakir ALBALIYEV,
AMEA Folklor İnstitutu,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

bi ki, qonşular nəzərdə tutulur. Çünki qurban öndən bəşirilmiş yeməyin iyi, uzaqbaşı, qonşulara qədrə yayıla bilər. Bu cəhətdən, qurbanvermənin əsasında duran etnokulturoloji fəlsəfəyə görə, qurban fərdi onun qonşuları ilə vahid mənəvi sistemə daxil edir.

Zaqatala bölgəsinin Katex kəndində Qurban bayramından əvvəlki gecə "yığnaq" olurdu. Səhərə qədr dambur çalıb, Yunus Əmrənin ilahilərindən oxuyurdular. "Yığnaqlar" əksərən tək-tək, bəzən isə bir neçə oba bir yerdə təşkil olunurdu. Bayram günü bayram namazından sonra qurban kəsilirdi. Adətən, üçüncü qurban görün məkəsilsor və öti yeddi yerə bölünürdü. Oğuzda Qurban bayramında qara qoç kəsilirdi [8, s. 34-35].

Burada biz İslami qurban modelindən fərqlənən bir neçə nöqtə görürük: Birincisi, kəsilən heyvan üç yaşını tamamlamalı idi; İkincisi, Oğuz bölgəsində hökmən qara qoç kəsilirdi;

Üçüncüsü, bayramdan əvvəlki gecə dua-sönlük məclisi təşkil olunurdu.

Bu adətər bölgə əhəlisini vahid davranış modelinə kökləyəən formulardır.

Tarixi Azərbaycanın Ermənistanın işğalı altında olan Loru-Pəmbək bölgəsində qurbanlıq kəsildə "böyrəyi mənimdi" "davası" olmuş. Bilgiyə görə, bu "qurban mükafatı" kiçik yaşlı uşaqlara çatırms Hər ocaqda kəsilən heyvanın qanından uşaqların qaş-qasına çəkilməli imiş.

Burada böyrək deyiləndə, bizcə, heyvanın xayaları nəzərdə tutulur. Xayalar qurban payın daxil edilmir. Onu uşaqlara ona görə vermişlər ki, uşaqlar hələ cəmiyyətin tam hüquqlu üzvü hesab olunmur və böyüklərə aid olan qanunlara onlara şamil edilmirdi. Başqa sözlə, biz burada əski inisiyasiya mərasiminin izini görürük. İnisiyasiya -

olunsa da, burada başqa bir məsələ var. Məsələnin etnokulturoloji mahiyyəti miflə bağlıdır. Burada iki əsas nöqtəyə fikir verməliyik:

a) Derinin içərisindəki sümüklərin basdırılması;

b) Derinin da yerdə basdırılması. Sümüklərin dəriyə bükülərək basdırılması əski dəfnətmə adətidir. Bunun əsasında heyvanın sümüklərinin ölümlə dünyasına yola salınması durur. Qoçun sümükləri onun öz dərisinə bükülərək dəfn edilir. Yeni bununla insanlar qurban kəsilməsi heyvanın görkəminin simvolik olaraq bərpə edilir. O biri dünyaya yola salınan heyvan isə, təbii ki, orada yenidən dirilir. Bütün bunlar qurban heyvanının müğəddad olması, ölüb-dirilməsi ilə bağlı təsəvvürləri özündə ehs etdirir.

Dəriyə bükülmüş sümüklərin da yerdə basdırılması dağ kultu ilə bağlıdır. Mifologiyada dağ həm də göylər aləminə gedən yol hesab olunur. Derini ona görə da yerdə basdırılır ki, insanlar onu göylər aləminə yollamaq istəyirlər.

İşin elmi nəticə və yenilikləri: Bütün bunlar aşağıdakı iki əsas nəticəyə gəlməyə imkan verir:

1. Azərbaycanca icra olunan Qurban bayramı xalqımızın əski qurbanvermə ənənələri ilə bölgəsindən asılı olaraq az, ya çox dərəcədə qovuşmuşdur.

2. Qurban bayramı Azərbaycan etnokulturoloji sistemində mənəvi vəhdət modeli rolunu oynayır.

İşin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti: Məqələnin nəzəri əhəmiyyəti bu işdən bayramlar haqqında aparılacaq başqa tədqiqatlarla nəzəri qaynaqlara əsaslanaraq istifadə imkanları, praktiki əhəmiyyəti isə ailə məktəblərdə mərasim folklorunun tədrisi prosesində praktiki vasitə kimi istifadə imkanları ilə müəyyənləşir.

9. Azərbaycan folkloru antologiyası. XIV cild. Dərbənd folkloru Toplayıcısı: H.İsmayilov, S.Xurdamiyeva. Tərtib edənlər: H.İsmayilov, T.Orucov. - Bakı: Səda, - 2006, - 429 s.

10. Azərbaycan folkloru antologiyası. XVIII kitab. Şəki folkloru, Tərtib edənlər: H.İsmayilov, Toplayıcılar, qaynaqlar haqqında məlumatın, qeyd və şərhlərin müəllifi H.Əbdülhəlimov. - Bakı: Nurlan, - 2009, - 532 s.

11. Azərbaycan folkloru antologiyası. XIX kitab. Zəngəzur folkloru, II cild Topl. və ön sözü müəllifi R.Tahməzəzli, tərtib edənlər: H.İsmayilov, R.Tahməzəzli, Ə.Ələkbərli. - Bakı: Nurlan, - 2009, - 415 s.

12. Azərbaycan folkloru antologiyası. XX kitab. Loru-Pəmbək folkloru Topl. tərtib edənlər: H.İsmayilov, Ə.Ələkbərli. - Bakı: Nurlan, - 2011, - 399 s.

13. Azərbaycan nağılları: [Səhifələndirilmiş]. - Bakı: Şərq-Qərb, - c. 5. - 2017, - 304 s.

14. Əsgər, Ə. Tuğa (bayraq) qurban mərasimi Folklor və dövlətçilik düşüncəsi, I kitab. - Bakı: Elm və təhsil, - 2016, - s. 109-122.

15. Hacı, A. Dünya ağacı Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqat, XI kitab. - Bakı: Səda, - 2002, - s. 55-73.

16. Muxtarzadə N.Z. İncan folkloru kontekstində ocaqlar və pirlər (Masal-lı örnəkləri əsasında) (filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyasının avto-referatı) - Bakı, 2016, - 26 s.

17. Ögel, B. Türk mitolojisi (Kayanakları və Açıklamaları ile Destanlar) B.Ögel, - Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, - Cild 1, - 1989, - 644 s.

18. Şükürova, A. Mifologiya. Qədim türk mifologiyası A.Şükürova, - Bakı: Elm, - VI Kitab, - 1997, - 232 s.

19. Vaqifqızı (Süleymanova), M. Şəkinin Göynük kəndlərində icra olunan qurban kəsilmə mərasimi "Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqatlar" jur., - 2018. № 2, - s. 117-123

20. Uraz, M. Türk mitolojisi M.U. Uraz, - İstanbul: 1967, - 244 s.

21. Qordlevskiy, V.A. İbrənmə sözcüenində B 3-x tomax MV.A.Qordlevskiy, - Moskva: Vostochnaya literatura, Tom 1, - 1960, - 245 s.

22. Levi-Broël, L. Sverxestestvennoe v pervobitnom mislenii L.Levi-Broël, - Moskva: Pedaqogika-Press, - 1994, - 604 s.

23. Radlov, V. V. Obrazni narodnoy literatury türkskix plemen V.V.Radlov, - Casq 3, - Sanki-Peterburq, - 1870

24. Saqaləev, A.M. Uralo-Altayskaya mifologiya. Simvol i arxetip A.M.Saqaləev, - Novosibirsk: Nauka, Sibirskoe otdelenie, - 1991, - 155 s.

25. Saqaləev, A.M. Altay v zerkale nauka A.M.Saqaləev, - Novosibirsk: Nauka, Sibirskoe otdelenie, - 1992, - 175 s.

26. Toporov, V.N. Oçerok «Drevo mirovoe» Mifi narodov mira. V 2-x tomax. Tom 1. - Moskva: Sovetskoye gñniklopediya, - 1980, - s. 398-406

27. Toporov, V.N. Oçerok «Rasteniya» Mifi narodov mira. V 2-x tomax. Tom 2. - Moskva: Sovetskoye gñniklopediya, - 1982, - s. 368-371

28. Əkövlev, B.F. Əxtisiki konozzi. Əzik-mif-kultura narodov Sibiri B.F.Əkövlev, - Moskva: Nauka, - 1974, - 402 c.

Qurban bayramının mənəvi vəhdət modeli kimi etnokulturoloji sistemdə yeri və funksiyası

yeri və funksiyası ayrı-ayrı bölgələrdə icra olunan Qurban bayramı mərasimlərində daha aydın müşahidə olunur. Belə ki, məhəlli adət-ənənələrin canlı şəkildə yaşadığı bölgələrdə İslami Qurban bayramı ilə əski qurbanvermə ənənələri bir-birinə qovuşub. Məsələn, Məhsəti Vaqifqızı (Süleymanova) Şəkinin Göynük kəndlərində keçirilən Qurban bayramından verdiyi bir təsvir bu baxımdan səciyyəvidir. O yazır: "Bu bölgədə qurbanlıq heyvan kimi cür kəsilir: alışma və yaxud tək. Yeddi və ya üç nəfər pul yığaraq bir öküzlə alıb qurban kəsə bilər ki, bu, birgə formasında kəsilən qurbanıdır. Qurban ətini tərəziyə qoymaq olmaz. Əti gözyarı yeddi yerə taybatay bölülür. Sonra hələ öz payını götürür. Alışmada iştirak edən şəxslər öz paylarını götürüb paylaşırlar. Amma ərəzədə daha çox bir ailənin müstəqil kəsdiyi qurban geniş yayılmışdır. Belə qurban kəsmə forması lək sayılır. Kəsilən qurbanın hec bir qışuru olmamalıdır. Kəsilən qurbanın əti, on azı, yeddi evə paylanmalıdır. Verilən pay, on azı, bir dəfə bəşirli olmalıdır. Qurban kəsildən evdə bəşirli-ətinin yeri gedən yerə qədrə pay verilməlidir. Bu bayram vastəsizə paylaşma, bölüşmə insanlara aşılmalıdır" [19, s. 119].

Müfəssil verdiyi bu təsvirdə "Qurban kəsildən evdə bəşirli-ətinin yeri gedən yerə qədrə pay verilməlidir" cümləsi etnokulturoloji davranış formulu kimi diqqətimizi cəlb edir. Burada, tə-

keçid mərasimidir. Əski cəmiyyətlərdə uşaqlar öz yaş qrupundan daha böyük yaş qrupuna inisiyasiya mərasiminin vastəsizə keçirilmiş. İnisiyasiyadan keçən uşaq artıq cəmiyyətin tam hüquqlu üzvünə çevrilirdi. Bu cəhətdən, böyüklər Qurban bayramında kəsilən heyvanın xayasını yeməyi özlərinə rəva görməsələr də, uşaqların yeməsinə hec bir günah görmürdülər.

Bir maraqlı qurbanvermə adətini də qeyd edək. Hazırda faşist Ermənistan işğalında olan İrevan çuxuru mahalının Millidərə bölgəsində "bişmə qurban" adlı qurban kəsilmə adəti də var idi. Bu qoçu kəsir, ətini doğramayıb, təkəz oynaqlardan ayırır və qazanlarda bəşiririlmiş. Bişmə əti sümüklərdən ayrılıb, lavaşların arasına qoyaraq camaata paylaymışlar. Sümükləri isə qoçun dərisinə büküb, olçaqmatz yerə torpağa basdırılmış ki, heç vohşi heyvanlar da tapa bilməsinlər.

Bu təsvir olunmuş qurbanvermə mərasimi İsmayıl qurbanı ilə bağlı deyil. Lakin bunu nümunə olaraq verməkdə bizim məqsədimiz var. Belə ki, qoçun ətdən ayrılms sümüklərinin qoçun dərisinə bükülərək, olçaqmatz yerə torpağa basdırılması öz əski adətini icra edən Millidərə insanların iticması şüurunda İsmayıl qurbanı ilə əski qurbanvermə adətliyinin vahid sistem təşkil etdiyini göstərir. Derinin olçaqmatz yerə basdırılması canavarların onu tapıb yeyə bilməməsi ilə izah

ƏDƏBİYYAT

1. Allahmanlı, M. Ağın və yaddaşın dedikləri (məqalələr). M.Allahmanlı, - Bakı: Ağrıdağ, - 2000, - 140 s.

2. Azərbaycan folkloru antologiyası. II kitab. İraq-türkmən cildi Tərtib edənlər: Q.Pəsayev, Ə.Bəndəroğlu. - Bakı: Ağrıdağ, - 1999, - 467 s.

3. Azərbaycan folkloru antologiyası. III kitab. Göyçək folkloru Topl. tərtib edənlər: H.İsmayilov, R.Qafarlı, Ə.Ələkbərli. - Bakı: Səda, - 2000, - 767 s.

4. Azərbaycan folkloru antologiyası. IV cild. Şəki folkloru Tərtib edənlər: H.Əbdülhəlimov, R.Qafarlı, Ə.Ələkbərli, V.Aslan. - Bakı: Səda, - 2000, - 497 s.

5. Azərbaycan folkloru antologiyası. VI kitab. Şəki folkloru, II cild Topl. tərtib edənlər: H.İsmayilov, Toplayıcılar, qaynaqlar haqqında məlumatın, qeyd və şərhlərin müəllifi H.Əbdülhəlimov. - Bakı: Səda, - 2002, - 494 s.

6. Azərbaycan folkloru antologiyası. X kitab. İrevan çuxuru folkloru Topl. tərtib edənlər: H.İsmayilov, Ə.Ələkbərli. - Bakı: Səda, - 2004, - 471 s.

7. Azərbaycan folkloru antologiyası. XI kitab. Şirvan folkloru Topl. S.Qəniyev, tərtib edənlər: H.İsmayilov, S.Qəniyev. - Bakı: Səda, - 2005 - 442 s.

8. Azərbaycan folkloru antologiyası. XIII kitab. Şəki-Zaqatala folkloru Tərtib edənlər: A.Əliyev, M.Abdullayeva. - Bakı: Səda, - 2005 - 549 s.